THE METHODOLOGY FOR DETERMINING THE LEVEL OF HAPPINESS OF THE POPULATION IN UZBEKISTAN AND ITS SOCIO-PHILOSOPHICAL ESSENCE

Abdusalomov Oybek Abdusalomovich, Independent Researcher of ASU

Abstract: *This article analyzes methodological approaches to assessing the level of happiness of the population in Uzbekistan, along with their scientific foundations and practical significance. The level of happiness is considered not only through economic indicators but also as a reflection of a person's subjective feelings, life satisfaction, social relationships, spiritual values, and psychological stability. Existing international happiness indexes are examined, and the need for a methodology adapted to national conditions for measuring happiness in Uzbekistan is substantiated. The article also elaborates on the socio-philosophical essence of the concept of happiness, as well as its role and impact on societal development.*

Keywords: *level of happiness, happiness indexes, social well-being, life satisfaction, subjective happiness, methodology, social philosophy, spiritual values, Uzbekistan, national model.*

ЎЗБЕКИСТОНДА АҲОЛИНИНГ БАХТЛИЛИК ДАРАЖАСИНИ АНИҚЛАШ МЕТОДИКАСИ ВА УНИНГ ИЖТИМОИЙ-ФАЛСАФИЙ МОҲИЯТИ

Абдусаломов Ойбек Абдусаламович, АндДУ мустақил тадқиқотчиси

Аннотация: *Ушбу мақолада Ўзбекистонда аҳолининг бахтлилик даражасини баҳолаш бўйича методик ёндашувлар, уларнинг илмий асослари ва амалий аҳамияти таҳлил қилинган. Бахтлилик даражаси нафақат иқтисодий кўрсаткичлар, балки инсоннинг субъектив ҳиссиёти, ҳаётдан қониқиши, ижтимоий муносабатлар, маънавий қадриятлар ва руҳий барқарорлиги орқали ҳам ифода этилиши мумкин. Мақолада мавжуд халқаро бахт индекслари таҳлил қилинган ҳамда уларни миллий шароитга мослаштириш асосида Ўзбекистон аҳолиси бахтлилигини аниқлаш учун мос методика ишлаб чиқиш зарурлиги асосланган. Шунингдек, бахт тушунчасининг ижтимоий-фалсафий моҳияти, унинг жамият ривожидаги ўрни ва таъсири кенг ёритилган.*

Калит сўзлар: *Бахтлилик даражаси, бахт индекслари, ижтимоий фаровонлик, ҳаётдан қониқиш, субъектив бахт, методология, ижтимоий фалсафа, маънавий қадриятлар, Ўзбекистон, миллий модел*

УРОВЕНЬ СЧАСТЬЯ НАСЕЛЕНИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ: МЕТОДИКА ОПРЕДЕЛЕНИЯ И ЕЁ СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКАЯ СУЩНОСТЬ

Абдусаламов Ойбек Абдусаламович, независимый исследователь АндГУ

Аннотация: *В данной статье проанализированы методологические подходы к оценке уровня счастья населения Узбекистана, а также их научные основы и практическое значение. Уровень счастья рассматривается не только как совокупность экономических показателей, но и как отражение субъективных ощущений человека, удовлетворённости жизнью, социальных отношений, духовных ценностей и психологической устойчивости. Проанализированы существующие международные индексы счастья и обоснована необходимость разработки методики, адаптированной к национальным условиям, для оценки уровня счастья населения Узбекистана. Также подробно раскрыта социально-философская сущность понятия счастья, его роль и влияние на развитие общества.*

Ключевые слова: *уровень счастья, индексы счастья, социальное благополучие, удовлетворённость жизнью, субъективное счастье, методология, социальная философия, духовные ценности, Узбекистан, национальная модель.*

Инсон ҳаётининг мақсади ва мезони сифатида бахт тушунчаси азалдан катта аҳамиятга эга бўлиб келган. Бахт – шахс ўз ҳаётидан қониқиш ҳиссига эга бўлиши билан боғлиқ ижтимоий-ахлоқий категориядир. Замонавий тараққиёт шароитида давлат ва жамият фақат иқтисодий ўсиш эмас, балки аҳолининг бахтлилик даражасига ҳам эътибор қарата бошлади. Зеро, жамият фаровонлигини инсонларнинг ўз ҳаётидан мамнунлиги орқали баҳолаш тенденцияси кучаймоқда. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев ҳам “Одам бахтлиман дейишга қанчалик ҳаққи бор? Агар оиланг билан сен бахтли бўлсанг, бахтлиман дейишга ҳаққинг бор. Фақат оилам эмас, халқим бахтли бўлса мен ўзимни бахтли деб биламан”, дея таъкидлаган эди[1]. Ушбу сўзлар юртимизда бахт тушунчасининг шахсий ва жамоавий фаровонлик билан узвий боғлиқ эканини кўрсатади.

Ўзбекистон жамиятида бахт тушунчаси азалдан оилавий тотувлик, яқинлар билан бирга ҳаёт кечириш ва маънавий қадриятларга содиқлик каби тушунчалар билан чамбарчас боғланган. Юртимиз маданияти ва анъанавий қадриятларида “бахтли одам” деганда, аввало, оиласи тинч ва фаровон, атрофидаги инсоний муносабатлари илиқ, қолаверса ҳалол меҳнати ва тўкис турмуши бор шахс тушунилади. Бахтни фақат шахсий ютуқ ёки моддий муваффақият билан ўлчаш миллий менталитетимизга ёт саналади. Кўп асрлик турмуш тарзи шуни кўрсатадики, ўзбекистонликлар учун бахт тушунчаси кенгроқ маънода – оила, уруғ-аймоғ, маҳалла ва бутун жамият фаровонлиги билан боғлиқ қадриятдир.

Масалан, Стедалнинг “Киши дунёда бой бўлиши учун эмас, бахтли бўлиши учун яшайди”[2], деган сўзлари ҳар бир хонадон бахти муҳим аҳамиятга эга эканини кўрсатиб беради. Ана шундай жамоавий тафаккур туфайли шахсий бахт тушунчаси миллий онгимизда доимо ижтимоий бахт тушунчаси билан уйғунлашиб кетган. Совет даврида ҳам расман “омма бахт-саодати” идеал деб эълон қилинган бўлиб, инсонлар барча соҳадаги ютуқларни жамият ютуғи деб билишга ўргатилган. Ана шу даврдаги ижтимоий-фалсафий тадқиқотларда ҳам инсон бахти умумий ғоя ва қарашларнинг рўёбга чқиши билан боғлиқ тарзда талқин этилади[3]. Албатта, ўша даврда шахсий эркинликлар чеклангани боис бу идеалнинг суиистеъмол қилиш ҳолатлари ҳам бўлди. Бироқ мустақилликдан сўнг ҳам халқимиз онгида жамоавийлик унсурлари сақланиб қолди: оила, қўни-қўшни ва яна кенгроқ мазмунда – миллат ва Ватан тақдири билан боғлиқ ҳолда ўз бахтини идрок этиш одати давом этмоқда.

Оила муқаддаслиги ва унинг инсон бахтидаги ўрни, айтиш мумкинки, Ўзбекистондаги энг юксак ҳаётий қадриятдир. Социологик тадқиқотлар натижаларига мувофиқ, юртимизда оилавий ҳаётни инсонлар меҳр-муҳаббат, болалар тарбияси, никоҳ мустаҳкамлиги каби тушунчалар билан тенг қўяди. Масалан, “Ижтимоий фикр” жамоатчилик фикрини ўрганиш маркази томонидан оилалар тўғрисида ўтказилган сўровда фуқароларнинг мутлақ кўпчилиги оиласиз ҳаётни тасаввур қила олмасликларини билдирган[4]. Улар учун оила – ноёб ва алмаштириб бўлмайдиган бахт манбаидир. Шу боис аҳолимиз орасида “бахтли оила – бахтли жамият” деган қараш кенг тарқалган. Бирор инсоннинг ҳаётида шахсий ютуқлар, масалан касбий муваффақиятлар ёки бойлик бўлиши мумкин, лекин агар у оиласида муаммолар бўлса ёки ёлғиз бўлса, бундай инсон ўзини тўлиқ бахтиёр санай олмайди. Демак, миллий қадриятларимизга кўра, бахт тушунчаси ҳамон жамоавий мазмунга эгадир – у оила ва жамият билан биргаликда идрок этиладиган туйғудир.

Айни пайтда глобаллашув ва замонавий ҳаёт тарзи миллий бахт концепциясига маълум таъсир кўрсатмоқда. Шу кунга келиб, айниқса шаҳар жойларда, шахсий эркинлик ва ўзини ўзи англаш ғоялари кучайган. Ёш авлод орасида индивидуал мақсадлар, шахсий ривожланишга бўлган интилишлар ортаётгани кузатилмоқда. Бу албатта табиий жараён бўлиб, ҳар бир шахснинг ўзи истаган ҳаётни танлаш ҳуқуқини эътироф этади. Эндиликда ёшлар “менинг бахтим” тушунчасини шакллантиришга

урғу бермоқда – яъни ҳар бир инсон ўз бахти учун масъул ва уни мустақил равишда қуришга ҳақли, деган ёндашув кенгаймоқда.

Бироқ индивидуализмнинг чексиз кучайиши баъзи салбий оқибатларга ҳам олиб келиши мумкин. Ғарб социологлари таъкидлаганидек, фақат “ўз бахтим” деб яшаш жамиятда яккалик ва узоқлашиш муаммосини кучайтириши мумкин[5]. Ҳақиқатдан ҳам, технологик тараққиёт ва катта шаҳарлардаги тезкор турмуш шароити одамлар ўртасида муайян масофани пайдо қилмоқда – ҳамма ўзи билан банд, қўшничилик ва қариндошлик алоқалари сустлашаётгани айрим ҳолатларда намоён бўлади. Бу эса инсоннинг руҳий ҳолатига, бахтни ҳис этиш қобилиятига таъсир кўрсатмай қолмайди. Сўнгги йилларда дунё миқёсида ёлғизлик ва депрессия каби ҳолатлар ёшлар орасида ортгани, субъектив бахт ҳисси пасайгани тўғрисида тадқиқотлар эълон қилинмоқда. Шу сабабли, миллий анъаналаримизнинг мусбат жиҳатларини сақлаб қолган ҳолда замонавий ҳаёт тарзини муҳокама қилиш долзарбдир.

Кейинги пайтда юз берган глобал воқеалар, масалан COVID-19 пандемияси, жамиятга жамоавийлик қадриятининг нақадар муҳим эканини яна бир бор эслатди. Пандемия даврида ҳатто индивидуалистик жамиятларда ҳам одамлар ижтимоий алоқаларсиз, яқинлар кўмагисиз инсон ўзини заиф ҳис этишини англаб етди. Карантин чекловлари давомида кўпчилик учун энг катта синов – яқинларидан айрилиб, ёлғиз қолиш бўлди[6]. Бизда эса маҳалла ва оила институтининг қадр-қиммати бу вазиятда яна тасдиқланди – қўшнилар бир-бирига ёрдам беришди, волонтёрлик ҳаракатлари кучайди. Одамлар “бирга” бўлиш, эл-юрт ичида яшаш қандай бахт эканини кучлироқ ҳис қилдилар. Шу тарзда, глобаллашув даврида ҳам жамоавий бирдамликка эҳтиёж инсон табиатининг зарур қисми экани яна бир бор исботланди. Бугунги замонда ҳам бахт, кўпинча, атрофимиздагилар билан бахтимиз баҳам бўлгандагина тўкис бўлиши мумкинлиги тушуниб етилаяпти.

Инсоннинг ўзини қай даражада бахтли ҳис этишини ўлчаш осон вазифа эмас, лекин замонавий фан ва социологияда бунда асосий метод – сўровнома ва интервьюлардир. “Субъектив бахт” ёки “ҳаётдан қониқиш”ни аниқлаш учун одатда ижтимоий сўровлар орқали одамлардан ўз бахти ёки ҳаётдан мамнуниллик даражасини баҳолаш сўралади. Масалан, халқаро тадқиқотларда кенг

қўлланиладиган Кантрил шкаласи бўйича респондентлар ўз ҳаётларини 0 дан 10 гача балларда баҳолашади[7]. Олинган ўртача балллар орқали аҳолининг ўртача бахтлилик даражаси чиқарилади. Ўзбекистонда ҳам “Ижтимоий фикр” маркази ва бошқа илмий муассасалар томонидан шу усулда жамоатчилик фикри ўрганилмоқда. Жумладан, умуммиллий ҳаётдан қониқиш сўровлари, турли қатлам ва ҳудудларда одамлар ўз турмушидан қай даражада розилигини англатувчи изланишлар ўтказиб келинмоқда.

Сўровнома методи субъектнив маълумотларга таянгани боис, инсонларнинг хулосалари бевосита ўз ҳиссиётлари ва фикрлари асосида қайд этилади. Бундай ўлчов афзал томонга эга – у ҳар бир шахс бахт тушунчасини ўзиндивидуал мезонларига кўра баҳолаш имконини беради. Масалан, бир инсон учун бахт – соғлиқ ва оиласи билан тинч ҳаёт бўлса, иккинчиси учун касбий муваффақият ёки бойликда деб билиши мумкин. Субъектив сўров уларнинг ҳар бирига “Ўзингизни бахтли инсон деб ҳисоблайсизми?” каби саволга ўзича жавоб бериш ва шу орқали шахсий бахт баллларини баён этиш имконини беради. Лекин субъектив ёндашувнинг чекланиши ҳам бор: инсон ҳиссиётлари вақтинчалик ҳолатларга боғлиқ равишда ўзгарувчан бўлиши, турли маданиятларда одамлар бахтидорлик ҳақидаги саволга турлича ёндашиши мумкин. Шу сабабдан кейинги йилларда бахтлиликни ўлчашда фақат бир савол билан чекланиб қолмай, бир нечта саволлар тўплами ёрдамида баҳо берилади – масалан, ҳаётдан қониқиш, кундалик позитив/негатив эмоциялар, табассум ёки кулги частотаси, стресс даражаси каби турли кўрсаткичлар ҳам ўрганилади.

Аҳоли бахтлилигини аниқроқ ўлчаш учун замонавий тадқиқотларда комплекс ёндашув қўлланилади – яъни бахт даражасини белгиловчи бир нечта индикаторлар йиғиндисида интеграл баҳолар тузилади. Жаҳон миқёсида турли “бахт индекс”лари мавжуд бўлиб, улар турмуш сифатининг турли жиҳатларини қамраб олади. Масалан, БМТ ташаббуси билан ҳар йили эълон қилинадиган “Жаҳон бахт ҳисоботи” (World Happiness Report) дунё мамлакатларини аҳолининг ўртача ҳаётдан қониқиш балли асосида рейтинг қилади[8]. Унда инсон бахтига таъсир қилувчи асосий омиллар сифатида ялпи ички маҳсулот (аҳолининг даромад даражаси), ижтимоий ҳимоя ва яқинлар ёрдами, умр кўриш давомийлиги, эркинлик, саховатпешалик ва коррупциянинг камлиги каби 6 та асосий кўрсаткич таҳлил қилинади. Шу каби

халқаро ҳисоботлар бахтлиликни иқтисодий, ижтимоий ва сиёсий факторлар кесимида таҳлил қилишга ҳаракат қилади.

Айрим давлатлар эса ўз миллий бахт индексларини ишлаб чиққан. Масалан, Бутан “Ялпи миллий бахт” концепциясини жорий этиб, иқтисодий ўсишдан кўра аҳоли бахтини давлат мақсади деб белгилаган[9]. Бутан индексида 9 та домен ва 30 дан ортиқ индикатор орқали бахт баҳоланади: психологик ҳолат, соғлиқ, вақтдан фойдаланиш, яхши бошқарув, маданий қадриятлар, жамоа ҳаёти, экологик барқарорлик кабилар. Хулоса қилиб айтганда, бундай комплекс индекслар бахт тушунчасини фақат пул ва моддий неъмат эмас, балки инсон ҳаётининг барча жабҳаларига оид фаровонлик суммаси сифатида кўришга интилади.

Ўзбекистон шароитида ҳам сўнгги пайтларда шунга ўхшаш комплекс ёндашувлар қўлланилмоқда. 2023 йили “Оила ва хотин-қизлар” давлат қўмитаси тасарруфидаги Оила ва гендер сиёсати илмий-тадқиқот институти томонидан мамлакатимизда биринчи марта “Оилаларнинг бахтлилик даражаси индекси” ҳисоблаб чиқилди[10]. Бу индекатор 8 та йўналиш ва 20 дан зиёд кичик кўрсаткичларга асосланган. Жумладан, иқтисодий фаровонлик, демографик барқарорлик (яъни оилада фарзандлар сони ва туғилиш холати), соғлом умр кўриш давомийлиги, таълим олиш имкониятлари, бандлик (ишлилик) даражаси, оилавий ҳаётдан қониқиш, оилавий қадриятларга риоя қилиш ҳолати ва давлат хизматларидан қониқиш каби йўналишларда саволлар ўтказилди. Республика бўйлаб 3000 дан ортиқ оила вакиллари (20 ёшдан 60 ёшгача) жалб этилган мазкур тадқиқот натижасида ҳар бир ҳудуд ва мамлакат бўйича интеграл бахт индекси қиймати аниқланди. Ушбу кўрсаткични ҳисоблашда сўровномадан ташқари, расмий статистик маълумотлар – масалан, вилоятлар бўйича соғлиқ ва таълим кўрсаткичлари, турмуш даражаси маълумотлари ҳам инобатга олинди. Чиқарилган индекс минус 1 дан плюс 1 гача бўлган шкалада баҳоланди. Умумий натижага кўра, Ўзбекистон бўйича оилалар бахтлилик индекси +0.56 ни ташкил этди, яъни шкаланинг ўртачадан анча юқори қисмида эканлиги маълум бўлди. Бу жамиятимизда умумий кайфиятнинг ижобий эканини, кўпчилик ўз ҳаётидан мамнун ёки ҳеч бўлмаганда умидли эканини кўрсатади.

Ушбу миллий индекс орқали баъзи қизиқарли жиҳатлар ҳам аниқланди. Масалан, оилаларнинг демографик барқарорлик ҳолати, оилавий қадриятларнинг аҳамияти ва оилавий ҳаётдан қониқиш йўналишлари бўйича балллар энг юқори чиққан (ўртача +0.66 атрофида). Бу шуни англатадики, кўпчилик оилаларда болаларнинг борлиги, оилада тотув ва аҳил муҳит мавжудлиги, оилавий анъаналарга риоя қилиш каби омиллар жуда ижобий баҳоланмоқда. Аксинча, иш билан бандлик (+0.32) ва таълим олиш имкониятлари (+0.11) индикаторлари нисбатан пастроқ чиқди – бу айрим оилаларда муносиб иш ўрни топиш, ёшларни ўқитиш имкониятида муаммолар бўлаётганини кўрсатади. Шу билан бирга, таҳлилчилар таъкидлашича, иқтисодий фаровонлик ва ишдан қониқиш даражаси ортган сари оилаларнинг ўз турмуш тарзидан қониқиши ошар экан. Бу муҳим хулоса: демак, халқимиз учун маънавий омиллар (оила ва қадриятлар) ҳануз устувор бўлса-да, моддий факторлар (даромад, ишончли иш ўрни) ҳам тобора долзарб аҳамият касб этмоқда.

Аҳоли бахтлилигини ўлчаш методларини қўллашда маданий контекстни ҳисобга олиш жуда муҳим. Турли миллат ва жамиятларда одамлар бахт ҳақидаги саволларга турлича йўсинда жавоб бериши мумкин[11]. Бу фарқлар маданиятга хос хулқ-атвор ва қадриятлардан келиб чиқади. Масалан, Ғарб маданиятида бирор киши ўзини жуда бахтли эканини очиқ эътироф этиши оддий ҳол саналади – ҳатто кичик ютуқ ёки завқланишлардан катта хурсандчилик қилиб баён этишлари мумкин. Аксинча, Шарқ маданиятида камтарлик ва эҳтиёткорлик устунроқ: инсон ўзини бахтли бўлса-да, камтар қилиб “шукур, ёмон эмасман” каби жавоб билан кифояланиши мумкин. Ёки Япония, Корея каби жамиятларда “атрофдагилар бахтли бўлмай туриб, мени бахтлиман деб бўлмайди” деган тамойилга амал қилиниши туфайли, сўровларда одамлар ўз бахтини пастроқ баҳолашади. Шунинг учун халқаро солиштирмаларда баъзи ҳолатларда иқтисодий қийин аҳволдаги мамлакат фуқаролари (масалан, Лотин Америкаси давлатлари) “мен жуда бахтлиман” дея қолишади, бойроқ давлатлар аҳолиси эса эҳтиёткорлик билан “унча эмас” дейишади – бунда ҳақиқий ҳиссиётдан кўра жавоб бериш услуби фарқ қилган бўлиши мумкин.

Методологик жиҳатдан олиб қараганда, бахт индексларини тузишда субъектив ва объектив кўрсаткичларнинг қай тарзда қўшилиши ҳам натижага таъсир кўрсатади. Масалан, баъзи давлатлар бахт рейтингларини фақат сўров натижаларига

асослантириб чиқаради (Россия, Японияда аҳоли ўртасида “бахтиман/бахтли эмасман” деган сўров билан чекланган тадқиқотлар бўлган). Яна бошқалари бутунлай объектив маълумотлардан фойдаланиб “бухгалтерия” усулида бахт баҳоси беришга уринган (масалан, Қозоғистонда бир муддат “эксклюзив” рейтинги фақат иқтисодий ва ижтимоий статистикага таянган). Кўпчилик эса мослашган ёндашувга ўтмоқда: ҳам субъектив сўровлар, ҳам объектив индикаторлар бирга ҳисобга олинади (Буюк Британия, Бутан каби). Албатта, турли методлар турлича рақамли натижа бериши мумкин, бироқ ҳар қандай ҳолатда ҳам бахт каби мураккаб тушунчани тўлиқ қамраб олиш қийин. Шунинг учун бахт индексларини баҳолаган тадқиқотчилар уларни талқин этишда албатта ўша миллатнинг маданияти ва қадриятларига оид маълумотлар билан бойитиш лозимлигини айтишади.

Бахтни ўлчашдаги яна бир назариу-амалий муаммо – одамлар сўровларда доим ҳам самимий жавоб бермаслиги эҳтимоли. Бу айрим сиёсий ёки ижтимоий вазиятларга боғлиқ. Масалан, тоталитар тузум ҳукм сурган жойларда аҳоли очиқ фикр билдиришдан қўрқиб, “ҳа, ҳаётимдан мамнунман” деб қўя қолиши мумкинлиги социологлар томонидан қайд этилади. Яъни, сўров ўтказувчи ташкилотга ишонч даражаси паст бўлса, одамлар юрагидан ўтганни айтмаслиги мумкин. Шу боисдан, бахтлиликни аниқлаш методикаси шаффоф ва мустақил бўлиши, натижалар аҳолининг ҳақиқий кайфиятини ифодалаши жуда муҳим. Бахт индексларини мақсадли равишда юқори кўрсатиш ёки сиёсий пропаганда учун суиистеъмол қилиш жамиятга фойда келтирмайди – бу фақат ҳақиқий муаммоларни яшириш бўлиб қолади. Шунинг учун халқаро экспертизаларда бахт сўровларини ўтказишда респондент махфийлигини таъминлаш, эркин фикр билдиришига шароит яратиш каби талаблар қўйилади.

Аҳоли бахтлилик даражаси жуда кўплаб омиллар таъсирида шаклланади. Социологик сўров ва тадқиқотлар асосида аниқланишича, Ўзбекистонда қуйидаги бош омиллар кишиларнинг бахтига кучли таъсир кўрсатади:

Инсоннинг ўзини бахтли ҳис этишида энг муҳим нарсалардан бири – бу оиласи, яқинлари билан муносабатидир. Оилада тотувлик, эр-хотин ҳамжиҳатлиги, фарзандларнинг соғлом ва тарбияли бўлиши, кексаларнинг эъзозда экани – булар халқимиз тушунчасида бахтнинг асосий шартларидир. “Оилавий бахт – барча

инсонлар айниқса ёшлар асраб аввайлаб интилувчи оиланинг ҳолатидир. Ушбу ҳолатга оила аъзоларининг фаровонлиги ва болаларининг тарбияси боғлиқ.”[12] Юртимизда ўтказилган сўровларда деярли барча қатлам вакиллари “бахтли оила”ни ҳаётдаги энг катта бахт деб таъкидлаганлар. Шунингдек, инсоннинг жамоада тутган ўрни – қўни-қўшни, дўст-биродарлар билан тотув бўлиш ҳам муҳим аҳамиятга эга. Кўп ҳолларда агар кишининг оиласида ёки жамоасида келишмовчиликлар бўлса, бошқа соҳалардаги ютуқлар унинг кўнглини тўлдирмайди. Демак, кучли оилавий ва ижтимоий боғлиқлик – жамиятимизда бахт учун энг асосий омилдир.

Саломатлик – ҳар бир инсоннинг жисмонан ва руҳан фаровон бўлишидир. “Соғлом тан – соғлом ақл” деган нақл бор. Киши соғлом бўлса, турмушнинг бошқа неъматларидан тўла баҳраманд бўла олади, мақсадларини амалга оширишга куч-қуввати етади. Агар соғлиқда муаммо бўлса, бу ҳолат бахт ҳиссига соя солиши мумкин. Соғлиқ омиллари ўзбек жамиятида ҳам бахтнинг муҳим таркибий қисми экани турли сўровларда қайд этилган. “Сиҳат-саломатлик ҳар бир киши учун бахт-саодатдир, унинг меҳнат унумдорлигини, мамлакатнинг иқтисодий қудратини, халқ фаровонлигини ривожлантиришнинг зарур шартидир. Умумхалқ мулки бўлмиш сиҳат-саломатликка нисбатан онгли ва масъулият билан ёндашиш жамият барча аъзоларининг турмуш ва ахлоқ нормаси бўлмоғи лозим.”[13] Жумладан, оилалар бахт индексида “соғлом умр кўриш давомийлиги” алоҳида индикатор сифатида олинган ва юқори балл кўрсатган. Бу оилалар ўз саломатлик ҳолатларидан умумий қониқишлари яхшилигини билдиради. Албатта, соғлиқ фақат тиббий кўрсаткич эмас – турмуш тарзи, тоза атроф-муҳит, тўғри овқатланиш каби жиҳатлар ҳам бу ерда ўрин тутади. Ўзбекистонда охирги йилларда соғлом турмуш тарзини тарғиб қилиш, тиббий хизмат сифатини ошириш борасида ишлар амалга оширилаётгани ҳам аҳолининг бахтига ижобий таъсир кўрсатиши мумкин.

Инсоннинг асосий эҳтиёжлари қондирилиши, турмуш шароитининг таъминланганлиги – бахтнинг яна бир муҳим асосидир. Ҳар қанча маънавиятни устун қўймайлик, аммо “Қорин тўқ – кўнгил тўқ” деган мақол бор. Жумладан, “Тадқиқотларда бахт тушунчаси субъектив фаровонлик ва ҳаётдан қониқиш атамалари билан бир маънода қўлланганлиги сабабли мазкур атамалар ҳам натижаларда ўз аксини топган. Мавзуга оид адабиётлар ўзаро боғлиқликнинг ижобий

ёки салбий эканлигига кўра иккига ажратилган. Адабиётлар таҳлили иқтисодиёт ва бахт орасида боғлиқлик мавжудлигини тасдиқлайди.”[14] Айнан турмуш қийинчиликлари, молиявий танқисликлар кўп ҳолларда инсоннинг бахт ҳиссиётини пасайтиради. Юртимиз шароитида ҳам оилаларнинг даромад манбаи барқарор бўлиши, уй-рўзғорнинг моддий таъминоти яхши бўлиши бахт ҳиссини оширади. Оилавий бахтлилик тадқиқотида “иқтисодий фаровонлик” ва “иш билан таъминланганлик” омиллари енг муҳим таъсир этувчилар сифатида белгиланди – даромад кўпайган сари ҳаётдан қониқиш ошиши кўзга ташланди. Аҳолининг молиявий даромади баландлашган сайин бахт ва ҳаётдан қониқиш кўрсаткичи ошади. Лекин бу боисда бир нозик жиҳат ҳам бор: маълум бир даражадан сўнг қўшимча даромад бахтга сезиларли таъсир кўрсатмай қўяди. Илмда бу ҳолат “Истерлинга парадокси” деб юритилади – яъни, моддий таъминот фақат асосий эҳтиёжлар қондирилмагунча кучли таъсирга эга, уй, овқат, кийим-кечак муаммолари ҳал бўлгандан кейин қўшимча бойлик аҳамияти пасаяди. Инсон ҳаётида бахтлилик тўғрисидаги тасаввурлар ҳам моддий, ҳам маънавий асосларга таянади. Аммо замонавий фалсафа ва иқтисод фанлари кўрсатмоқдаки, моддий фаровонлик доимо юқори бахт даражасини таъминлай олмайди. Мазкур муаммони илмий нуқтаи назардан илк бор **Ричард Истерлинг** (Richard A. Easterlin) ўзининг 1974 йилдаги тадқиқотларида ёритиб берган. Унинг кузатишлари натижасида илгари сурилган назария “Истерлинг парадокси” номи билан машҳур бўлди [15].

Истерлинг парадоксига кўра, инсоннинг шахсий даражада даромади ошган сари, у ўзини бахтлироқ ҳис қилади. Бироқ жамият миқёсида миллий иқтисодий ўсиш — масалан, ялпи ички маҳсулот (ЯИМ) кўрсаткичларининг ўсиши — аҳолининг умумий бахтлилик даражасини доимий равишда оширмайди. Яъни мамлакат бойиши мумкин, лекин бу жамият аъзоларининг бахтлироқ бўлишига олиб келмайди. Бу парадокс шахсий бахт ҳисси ва жамият даражасидаги иқтисодий ўсиш ўртасидаги узилишни очиб беради.

Бу ҳолатни ижтимоий-фалсафий нуқтаи назардан таҳлил этганда, бир неча муҳим омиллар ажралиб туради. Биринчидан, инсон бахти нисбий категориядир. Одамлар ўз ҳаётларини бошқаларники билан таққослаб баҳолайдилар. Агар инсон атрофидагиларга нисбатан кам таъминланганини ҳис қилса, у ўзини бахтсиз деб

билуви мумкин, ҳатто унинг реал даромади юқори бўлса ҳам. Иккинчидан, инсон эҳтиёжлари доимо кенгайиб боради — даромад ошгани сари янги истак ва интилишлар пайдо бўлади. Бу эса психологик қониқиш даражасини пасайтиради. Учинчидан, моддий бойликдан ташқари, инсон бахти маънавий қадриятлар, жамиятдаги адолат, ижтимоий муносабатлар, оила муҳити, соғлиқ ва шахсий қадриятлар билан боғлиқдир.

Ўзбекистонда ҳам Истерлинг парадоксининг ижтимоий белгилари кузатилиши мумкин. Иқтисодий ўсиш суръатлари йил сайин ошиб бораётган бўлса-да, аҳолининг айрим қатламлари орасида ижтимоий норозилик, яшаш муҳитини тарк этиш истаги, стресс ва маънавий тушкунлик ҳолатлари кам эмас. Бу эса шундан далолат берадики, иқтисодий ўсиш инсон бахтини таъминлашда етарли эмас. Демак, давлат сиёсатларида фақат иқтисодий кўрсаткичлар эмас, балки инсон капиталини ривожлантириш, маънавий қадриятларни тиклаш, ижтимоий адолатни таъминлаш каби вазифалар устувор бўлиши лозим. Шундай экан, мамлакатимизда оилаларнинг моддий фаровонлигини ошириш бахтлиликнинг зарур шарти саналади, аммо унинг ўзи етарли шарт эмас.

Бандлик, яъни киши ўз қобилиятига яраша иш жойига эга бўлиши, жамиятда фойда келтирувчи меҳнат билан шуғулланиши ҳам бахт омилларидан бири сифатида эътироф этилади. Сўровларда кўпчилик яхши иш, барқарор маош ва касбий эътирофни ҳаётдан қониқиш манбаи деб кўрсатади. Фуқароларнинг меҳнатдан қониқиши ошган сари уларнинг ўзини бахтли ҳис этиши кўпроқ кузатилади. Шунингдек, таълим олиш имконияти, болаларини ўқитиш, юқори маълумотга эга бўлиш кабилар ҳам бахт ҳиссига таъсир қилувчи муҳим ижтимоий омиллардир. Юртимизда оилалар фаровонлиги сўровида маълум бўлишича, аҳолимиз орасида олий маълумотли бўлишга, фарзандларни ўқитишга қизиқиш ва интилиш жуда баланд. Бу ижобий ҳолат, албатта – чунки таълим ва билим орқали инсон ўз ҳаётини мазмунлироқ қилиши, келажакда муваффақият қозониш эҳтимоли ортади. Аммо айрим ҳолларда иқтисодий ҳолат ёки ҳудудий омиллар (олис қишлоқларда олий таълимга етиш қийинлиги ва ҳ.к.) туфайли бу имконият чеклангани оилаларда ташвиш уйғотиши мумкин. Масалан, оилавий бахт индексидан маълум бўлдики, айрим оилалар фарзандларининг таълим олиши ёки ўзига мос иш топиши борасида

муаммоларга дуч келса, бу ҳол уларнинг келажакка ишончи ва ҳаётдан мамнуниятига салбий таъсир этар экан. Шу боис, аҳоли бахти учун таълим ва бандлик соҳасида адолатли имкониятлар яратиш жуда муҳим вазифадир.

Юқорида таъкидланганидек, халқимизнинг бахт тушунчасида маънавий омиллар катта ўрин тутади. Чунки, “Маърифатли кишилар ўз билимларидан инсон ва жамият келажаги, бахт-саодати йўлида фойдалансалар, уларни маънавиятли деб атайдилар[16].” Кишиларнинг руҳий-маънавий барқарорлиги, маънавий қониқиши кўп ҳолларда уларнинг бахтли ёки бахтсиз эканини белгилайди. Ўтказилган айрим тадқиқотларда диний эътиқодга эга инсонлар ўзини бахтлироқ деб баҳолаши қайд этилган. Бу тушунарли – чунки диндор инсон ҳаётда турли қийинчиликларни сабр-бардош билан, умид ва ишонч билан енгиб ўтишга мойил бўлади. Шунингдек, диний ва маънавий қадриятлар кишиларни яхши амаллар қилишга, одамларга ёрдам беришга чорлайди – бу эса ўз навбатида инсоннинг ҳаётдан мамнуниётини оширади. Мисол учун, ҳаётий тажриба шуни кўрсатадики, кимки бошқаларга яхшилик қилса, эҳсон-саховат кўрсатса, унинг қалби хотиржамлик ва қониқиш ҳисси билан тўлади. Маънавий қадриятларга содиқлик, виждон хотиржамлиги ва халоллик ҳам бахт омиллари сирасига киради. Ахлоқий жиҳатдан пок инсондек ўзини бахтли сезади, чунки у ўз ҳаёти мазмунини эзгу амалларда деб билади.

Аҳолининг бахтлилиги кўп жиҳатдан улар яшаётган ижтимоий муҳитга ҳам боғлиқ. Жамиятда халқ манфаатларини ҳимоя қиладиган адолатли қонунлар, самарали бошқарув ва коррупциянинг камайиши бахт учун қулай замин яратади. Аксинча, ижтимоий адолатсизликлар, порахўрлик, қонун устуворлигига путур етиши – булар инсонларнинг кўнглини хурўж қилувчи омиллар бўлиб, бахт ҳиссини пасайтиради. Масалан, халқаро тадқиқотларда ҳам коррупция даражаси паст жамиятларда аҳоли ўзини хавфсиз ва қондирилган ҳис этиши айтилган. Transparency International ташкилотининг коррупцияни қабул қилиш индексларида Ўзбекистон ҳали паст поғоналарда экани маълум; бу эса, таҳлилчиларга кўра, фуқароларнинг бахтига салбий таъсир кўрсатади[17]. Зеро, порахўрлик ва адолатсизлик мавжуд жамиятда оддий одамлар ўз ҳақ-ҳуқуқлари тўлиқ таъминланмаганини ҳис этиб, руҳий норозиликка эга бўлиши мумкин. Шу сабабли, мамлакатимизда олиб борилаётган суд-ҳуқуқ ислоҳотлари, коррупцияга қарши кураш тадбирлари аҳоли бахтини

оширишнинг муҳим шартларидан биридир. Ижтимоий муҳитнинг яна бир жиҳати – бу умумий хавфсизлик ва ишонч ҳолатидир. Агар одамлар эртанги кунга ишонч билан қарашса, қўрқув ва хавотирсиз яшашса, улар ўз келажагини бўяса ва бахтли ҳис этади. Хулоса қилиб айтганда, қонун устуворлиги ва ижтимоий адолат таъминланган муҳит бахт учун зарур заминдир.

Бахтли ҳаёт фақат ҳиссий қониқиш эмас, балки инсоннинг ўз ҳаёти мазмунли эканига ишониши ҳамдир. Кўпинча одамлар қандайдир улкан мақсад ёки бурч йўлида ҳаракат қилиб, вақтинчалик қийинчиликларга дуч келади. Бундай пайтда улар ўзларини бахтли сезмасликлари мумкин, лекин ички маънода ҳаётларидан мамнун бўладилар, чунки катта аҳамиятга молик иш қилаётганини биладилар. Масалан, юртимиз мустақиллигига эришишдек улуғ мақсад йўлида халқимиз катта машаққатлардан ўтган, талай қурбонликлар бўлган. Ўша даврда, табиийки, кўп одамларнинг кундалик бахт ҳисси паст бўлиши мумкин эди, аммо ушбу мақсад – эркин ва мустақил ҳаёт учун интилиш – уларга маъно бағишлаб турган. Шу боис, ҳаёт маъноларга тўла бўлса, инсон ҳар доим ҳам “ҳозир бахтлиманми ёки йўқ” деган ўлчовга боғлиқ бўлиб қолмайди. Бу жиҳатни бахт индексларини ишлаб чиқарда ҳам инобатга олиш зарур: фақат рақамлар ортидан қувиш эмас, балки халқнинг умид-мақсадлари қай даражада амалга ошяпти, ҳаёти мазмунли бўлиши учун шароитлар қандай – шуларни ҳам кўриш лозим.

Юқорида санаб ўтилган омиллар биргаликда инсонларнинг бахтлилик ҳиссини шакллантиради. Албатта, ҳар бир шахс учун буларнинг таъсир кучи турлича бўлиши мумкин. Лекин умумий тенденция шуни кўрсатадики, Ўзбекистон жамиятида маънавий-ахлоқий қадриятлар устувор туриш баробарида, тараққиёт ва замонавийлашув билан боғлиқ ҳолда моддий-иқтисодий факторларнинг аҳамияти ҳам ортаётир. Инсон бахтини таъминлаш учун шу омилларнинг барчасини ҳисобга олган ҳолда яхлит ёндашув талаб этилади.

Бахт – фақат шахсий ҳиссиёт ёки тасодифий омад эмас, балки кенг ижтимоий-фалсафий моҳиятга эга тушунчадир. Уни инсоннинг ҳаёт мазмуни, жамият тараққиёти ва маънавий қадриятлари билан боғлиқ ҳолда кўриб чиқиш зарур. Ижтимоий-фалсафий нуқтаи назардан олиб қарасак, бахт инсоният азалдан интилиб келаётган олий идеаллардан биридир. Улуғ мутафаккирлар бахтни эзгулик ва адолат

билан чамбарчас боғлаб келганлар. Масалан, Арасту бахтни ахлоқий комиллик билан, Платон адолатли жамият барпо этиш билан боғлагани бежиз эмас. Демак, бахт моҳиятида жамиятда эзгулик ва адолат қарор топиши каби улуғ тушунчалар мужассам.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. https://www.gazeta.uz/uz/2018/07/25/prezident/ - Шавкат Мирзиёев — оила ва бахт ҳақида Мурожаат этилган сана: 05.07.2025 й

2. В.Воронцов. Тафаккур гулшани. Тошкент, Ғафур Ғулом нашриёти. 1989 й. – Б. 61.

3. Т.Неъматов. Шарқнинг тараққиёпарвар шоирлари ижодида Улуғ Октябрь темаси ва В.И.Ленин образи. Общественные науки в Узбекистане. 1967, №7. 10-18 бетлар.

4. https://ijtimoiyfikr.uz/oz/tadqiqotlar/jamiyat/fuarolarning-oila-trisidagi-fikri-arashlar-zaro-munosabatlar-jnalishlar.htm - Фуқароларнинг оила тўғрисидаги фикри: қарашлар, ўзаро муносабатлар, йўналишлар Мурожаат этилган сана: 05.07.2025 й.

5. Пастушкова, О. В. Гуманизм и индивидуализм. Вестник Воронежского государственного технического университета, 2011, 7. – С. 173

6. Ўзбекистонда COVID-19 вирусининг ижтимоий-иқтисодий оқибатлари: маҳалла вакилларининг қарашлари. Ўзбекистон Республикаси Маҳалла ва оилани қўллаб-қувватлаш вазирлиги. UNDP. 2020 йил май-июнь ойларида ўтказилган тадқиқот натижалари бўйича давлат сиёсати соҳасидаги хулосалар ва тавсиялар. https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/uz/5fe4080fce6cfe448065370b26cb187f60260b4630100dc5d216d9808b728a06.pdf

7. Докторов, Б. Хедли Кэнтрил: исследователь общественного мнения и Консультант президента Рузвельта. Телескоп: журнал социологических и маркетинговых исследований, 2003 № 6, - С. 3.

8.https://www.happierlivesinstitute.org/world-happiness-report/?utm_term=world%20happiness%20report&utm_campaign=Happier+Lives+Institu

te&utm_source=adwords&utm_medium=ppc&hsa_acc=4743918760&hsa_cam=17448897721&hsa_grp=177176232936&hsa_ad=740000753181&hsa_src=g&hsa_tgt=kwd-298825214086&hsa_kw=world%20happiness%20report&hsa_mt=b&hsa_net=adwords&hsa_ver=3&gad_source=1&gad_campaignid=17448897721&gbraid=0AAAAAooB9aMMPn5anAKUWErtGLNCisWv_&gclid=EAIaIQobChMIkdiCy8GkjgMVshCiAx1XGyUJEAAYASAAEgIqOfD_BwE - World Happiness Report: Our Chapter Мурожаат этилган сана: 05.07.2025 й.

9. https://daryo.uz/k/2016/02/05/butan-baxt-vazirligi-tashkil-qilingan-dunyodagi-yagona-mamlakat - Бутан — бахт вазирлиги ташкил қилинган дунёдаги ягона мамлакат Мурожаат этилган сана: 05.07.2025 й.

10. Оила ва гендер сиёсати илмий-тадқиқот институти жорий архиви.

11. Daniel S. Hamermesh, Jason Abrevaya. Beauty is the promise of happiness? // European Economic Review. — 2013-11-01. — Т. 64. — P. 351–368.

12. Х.Сайдивалиева. Оилавий бахт тушунчаси ҳамда Ўзбекистонда оилаларнинг бахтлилик индикатораларини ишлаб чиқиш масалалари // “Zamonaviy dunyoda ijtimoiy fanlar: nazariy va amaliy izlanishlar” nomli ilmiy, masofaviy, onlayn konferensiya. – Б. 40.

13. Оила ва саломатлик. Ўзбекистон Республикаси соғлиқни сақлаш вазирлиги республика «Оила» илмий-амалий маркази. Тошкент “Янги аср авлоди” 2014 йил. – Б. 4.

14. Nurdinova, S. Иқтисодиёт ва бахт: адабиётлар таҳлили. Milli Kültür Araştırmaları Dergisi, Cilt 5, Sayı 2021, № 1, - S. 134.

15. Pampel, Fred C.; Peters, H. Elizabeth. The Easterlin Effect. Annual Review of Sociology. 1995, № 21. – P. 163–194

16. М.Ахунов. Инсон эҳтиёжлари ва ёшларнинг маънавий тарбияси. Илмий хабарнома, АДУ, №4 2013 йил. – Б. 47.

17. Tolibjon Mustafoev. Issues of improving of the position of the republic of Uzbekistan in the corruption perception index of transparency international nongovernmental organization. Dissertation for the degree of Master of Laws. https://proacademy.uz/uploads/tinymce/3/12-%20Issues%20of%20Improving%20the%20position%20of%20Uzbekistan%20in%20TI%20-%20%D0%A2-